L-ITTRA TA' SAN ĠAKBU (3)

Fr Charles Buttigieg

"Hemm xi ħadd marid fostkom? Ħalli dan isejjaħ lill-presbiteri tal-Knisja; u ħalli dawn jitolbu għalih u jidilkuh biż-żejt f'isem il-Mulej: it-talba tal-fidi ssalva lill-marid, u l-Mulej iqajmu; u jekk ikun għamel xi dnubiet jinħafrulu" (Ġakbu 5:14-15)

Teoloġija Biblika: Il-Foqra, il-Magħżulin ta' Alla

Skont M. Dibelius (studjuż ta' San Ġakbu), l-ittra ta' San Ġakbu hija dwar il-pjeta' tal-faqar. L-ittra ta' San Ġakbu kontinwament tirreferi għaż-żewġ klassi ekonomiċi: il-għonja ('ho plousios') u l-foqra ('ho ptochos') kif naraw f'1:9-11; 2:2-6; u 5:1-3: "Ejjew issa, intom l-għonja, ibku u ixhru fuq l-għawġ li ġej fuqkom! Ġidkom tħassar, ħwejjiġkom kilithomlkom il-kamla. Id-deheb u l-fidda tagħkom rabbew is-sadid, u s-sadid tagħkom għad jixhed kontra tagħkom u jiklilkom ġisimkom bħan-nar. Ħżintu l-ġid fl-aħħar jiem!". Din id-dikotomija soċjali kienet teżisti ukoll fost l-insara tal-bidu. Din il-problema mhux biss tidher hawnhekk, imma narawha f'Galatin 2:9-10; 2 Korintin 8:9; Rumani 15:22-29; Atti 2:44-45; 5:1-11; u 11:29, fejn naraw il-komunita' ta' Ġerusalemm bħala waħda fqira u li kellha bżonn l-għajnuna. Alla jagħżel ('Theos ekzelezato') lill-foqra biex ikunu sinjuri fil-fidi ('plousious en pistei', ara ukoll Efesin 2:4) u werrieta tas-saltna ('kleronomous tes basileias'), bħala l-premju eskatoloġiku (ara Isaija 60:21 u Mattew 25:34: "Imbagħad is-Sultan jgħid lil dawk ta' fuq il-lemin tiegħu, 'Ejjew, imberkin minn Missieri, ħudu b'wirt tagħkom is-Saltna li tħejjiet għalikom sa mill-ħolqien tad-dinja"). Naraw li xi uħud mill-għonja nsara kienu jwettqu diskriminazzjonijiet mal-foqra (2:1-4; 3:13-16; 4:13-16; u 5:4-6) u għalhekk is-sofferenza tal-foqra. Il-foqra kienu għalhekk isibu l-faraġġ tagħhom fil-Mulej: "Ara, il-ħlas tal-ħaddiema li ħasdu l-għelieqi tagħkom - ħlas li intom żammejtuhulhom bil-qerq - qiegħed jgħajjat kontra tagħkom, u l-biki ta' dawk li ħasdu wasal f'widnejn il-Mulej tal-eżerċti" (5:4).

Fl-ebrajk insibu diversi kliem li jfissru l-kelma 'faqar', fost dawn insibu: 'ebhyon', 'dal', 'rush', u 'chelekhah'. Fil-grieg insibu bħalma rajna l-kelma 'ptochoi' għall-foqra. Insibu ukoll kelma griega oħra 'penthe' li kienu foqra imma li kienu jgawdu xi drittijiet waqt li l-'ptochoi' ma kellhom l-ebda drittijiet billi kienu meqjusa bħala 'xejn'. Insibu ukoll fl-ebrajk il-kelma 'anaw', plural 'anawim', li ġejja mill-verb 'anah', li jfisser 'tgħawweġ 'l isfel' jew 'titgħawweġ', għaliex dawk li huma fqar u batuti minħabba s-sewwa huma tassew qaddejja umli ta' Alla, jitbaxxew quddiem il-kobor ta' Alla (ara Numri 12:3). Għalhekk l-'anawim' huma dawk il-fqar li jbatu u jitolbu b'qalb umli, u huma msejħa fl-Antik Testment bħala 'il-foqra ta' Jahweh': "il-fqir jidher bħala l-ħabib u l-qaddej ta' Jahweh" (Salm 86:1). Il-foqra huma fuq kollox in-nies li jobdu l-liġi ta' Mose', ġusti u qaddsin. L-idea kienet mela li l-għani mhux inklinat li jirrikorri għand Alla għax ma jonqsu xejn, waqt li l-fqir maħqur iħares lejn Alla. Huma dawk li jħarsu lejn Alla ('dorshe Elohim').

Ta' min isemmi li t-terminu għall-faqar 'ani' hu l-aktar

frekwenti fl-Antik Testment fejn insibuh 92 darba, l-aktar fis-salmi (41 darba). Il-kelma 'anawim' insibuha 21 darba u 'anaw' 19-il darba fl-Antik Testment. 'Ebjon' insibuh 62 darba, fejn għal 23 darba jinsab fis-salmi (plural: 'ebyonim', mill-verb 'bn li tfisser 'tixtieq'), 'dal' 48 darba, u 'rush' insibuh 21 darba fl-A.T. B'rabta mal-faqar fl-ebrajk insibu ukoll il-kelma 'yatob' li tfisser 'ma għandux saħħa f'siequ' bħalma għandna fil-malti bil-kelma 'magħtub' ; waqt li l-kelma 'dal' tindika 'sieq imdendla', kif ukoll il-kelma ebrajka 'asirim' li tfisser 'imjassrin'. Naraw fuq kollox il-faqar bħala konsegwenza tal-inġustizzja li ssir minn min hu sinjur u għalhekk il-Kodiċi tal-Alleanza (Eżodu 20:22-23:33) jagħmel minn kollox biex jiddefendi u jaqbeż għall-batut (ara ukoll Salm 73; Ġob 21 u Malakija 3). Figura tal-faqar u tal-miżerja kienet l-armla (bl-ebrajk: 'almanah'; bl-akkadiku: 'almattu'; bis-sumeru: 'numunkus' li tfisser 'dik li ma għandhiex serħan'). L-armla bit-tfal li kienet ħafna fil-bżonn, kienet tispiċċa tittallab. Min-naħa l-oħra l-armla bla tfal kienet f'posizzjoni aħjar għaliex hu r-raġel kien jiżżewwiġha biex inissel ulied għal ħuh il-mejjet, f'dik li kienet tissejjaħ il-liġi tal-levirat. Fuq kollox kien hemm taxxi għoljin, bħal taxxi reliġjużi li kienu jammontaw għal 22 fil-mija inkluż it-taxxa annwali tat-tempju ('shekalim') u t-taxxi lir-Rumani li kienu jammontaw għal iktar minn 40 fil-mija. Fil-ħakma tas-Selewki kien hemm it-taxxa tal-art (tributum soli) li kienet tammonta għal 33 fil-mija tal-qamħ u 50 fil-mija tal-frott miġbur. Il-bdiewa kienu jħallsu taxxa oħra msejħa 'tributum capitis' – għal kull ras (poll tax).

L-għażla tal-poplu Lhudi ġej mill-fatt li Alla ħenn għal dan il-poplu li kien imjassar fl-Eġittu: "Għax qatt ma jonqos xi ħadd fil-bżonn fil-pajjiż; għalhekk jien nordnalek u ngħidlek: Iftaħ idejk sewwa lil ħuk, lill-fqir u lill-miskin f'artek." (Dewt 15:11, ara ukoll Eżodu 3:8). Iżda din it-tama tal-Mulej fl-Eġittu, tmur lura fiż-żmien meta qabel Alla kien għamel bosta pattijiet mal-Patrijarki: Abraħam, Iżakk u Ġakobb kif naqraw f'Rumani 4:18: «Meta ma kellu ebda tama, Abraħam ittama u emmen, u hekk sar missier ta' kotra kbira ta' ġnus, skont ma kien intqal lilu». L-istorja ta' Ġużeppi tal-Antik Testment, hija ukoll ikona ta' dan il-faqar tal-Mulej. Ġużeppi mibjugħ minn ħutu, jispiċċa fil-faqar tal-ħabs tal-Farun, jinterpreta l-ħolm, isir viċi-re ta' l-Eġittu u jsir tama għal ħutu meta dawn ġew biex jixtru l-qamħ minn għandu. Ħutu neħħewlu qabel it-

tama tal-ħajja libera u issa hu jagħtihom mill-ġdid it-tama għall-ħajja. Anke Mosè hu mudell ta' dan il-faqar tal-Mulej; il-bniedem li jtemtem sar tama għall-poplu ta' Israel: "Mosè kien bniedem umli, l-aktar umli fost il-bnedmin li hawn fuq wiċċ l-art" (Numri 12:3).

Ikona oħra tal-bniedem b'qalb umli u fqir fl-ispirtu huwa Ġob, il-bniedem sfortunat imma baqa' jittama f'Alla. Tama li narawha dejjem tidwi fil-messaġġ ta' Alla lill-poplu fuq kollox permezz tal-profeti. Insemmu l-esperjenza ta' Ġeremija ppersegwitat minn sħabu. Ġona li jsir tama għall-belt ta' Ninive. Il-profeta Isaija jwassal dan il-messaġġ tat-tama lill-fqajrin tal-Mulej: "u l-imsejknin jifirħu fil-Mulej, u l-fqajrin fost il-bnedmin jaqbżu bil-ferħ bil-Qaddis ta' Israel" (Isaija 29:19); u "L-Ispirtu tal-Mulej fuqi, għaliex hu kkonsagrani biex inwassal il-Bxara t-tajba lill-fqajrin. Bgħatni nħabbar il-ħelsien lill-imjassrin u d-dawl mill-ġdid lill-għomja. Inrodd il-ħelsien lill-maħqurin u nxandar sena tal-grazzja tal-Mulej" (Isaija 61:1-2). Dan il-kliem jgħidu Ġesù nnifsu fis-sinagoga ta' Nażaret wara li qara din is-silta ta' Isaija kif naqraw f'Luqa 4:18. Infatti eżattament wara dan l-episodju Ġesù ħeles lil wieħed imxajtan u fejjaq omm il-mara ta' Pietru.

Is-salmi wkoll juruna dan l-aspett tat-tama tal-imsejken li trid turi fuq kollox l-ittra ta' San Ġakbu, fejn fost oħrajn insibu s-Salm 10:12: "Qum, Mulej! Erfa' idek, O Alla! La tinsihomx lill-imsejknin"; is-Salm 22:27: "Jieklu l-fqajrin u jixbgħu; ifaħħru l-Mulej dawk li jfittxuh"; u s-Salm 149:4: "Għax il-Mulej jitgħaxxaq bil-poplu tiegħu, u jsebbaħ lill-fqajrin bir-rebħa". Hawnhekk naraw li s-salm 10 huwa manifest tal-anawim, tal-fqar. F'dan is-salm insibu t-termini 'ebjonim' il-fqar; 'dal' l-oppress; 'naqi' l-innocenti; u 'jatom' l-orfanu.

Ġesù fil-ħajja tiegħu għażel il-faqar, iċċekken sar bniedem bħalna f'kollox minbarra d-dnub. Ġesù twieled fqir, għex fqir, ħajja pubblika fil-faqar u miet ta' fqir, il-mewt tas-salib. Ġesù jitlob mis-segwaċi tiegħu ċaħda mill-affarijiet temporali biex jirċievu l-vera għana. Frażi ċara ħafna li turi lil Ġesu' jistieden sabiex ngħixu dan it-tip ta' faqar, hija meta Ġesù stess jgħid f'Mattew 11:29: "Ħudu fuqkom il-madmad tiegħi u tgħallmu minni, għaliex jiena ta' qalb ħelwa u umli, u intom issibu l-mistrieħ għal ruħkom". Dan il-kliem Ġesù qalu, wara li xi dixxipli ta' Ġwanni l-Battista li kien fil-ħabs bdew isaqsu dwar Ġesù kif insibu f'Mattew 11:5 u Luqa 7:18-23: "Morru agħtu lil Ġwanni l-aħbar ta' dak li rajtu u smajtu: kif il-għomja qegħdin jerġgħu jaraw, iz-zopop jimxu, l-imġiddmin ifiequ, it-torox jisimgħu, il-mejtin iqumu u kif il-Bxara t-tajba qiegħda tixxandar lill-fqar. Hieni hu min ma jitfixkilx minħabba fija".

Il-predikazzjoni u l-mirakli ta' Ġesù huma mela marbuta ma' dan l-aspett tat-tama: «Bigħu ġidkom u agħtuh karita`, u fittxu għalikom infuskom boroż li ma jitmermrux, teżor li ma jiġix nieqes fis-sema…» (Luqa 12:33); «mur, biegħ li għandek u agħtih lill-foqra» (Luqa 18:22); "X'ħin niżel l-art mid-dgħajsa ra kotra kbira ta' nies u tħassarhom għax kien qishom nagħaġ bla ma għandhom ragħaj, u qabad igħallimhom ħafna ħwejjeġ" (Mark 6:34). Id-dixxiplu fuq kollox għandu jgħix dan il-faqar (ara Luqa 14:33 u Numri 18:20).

Ma ninsewx imbagħad id-diskors tal-Muntanja li hemm ukoll riferenza għalih fl-ittra ta' Ġakbu: «Imberkin dawk li huma foqra f›qalbhom, għax għalihom hi s-saltna tas-smewwiet» (Mattew 5:3). L-idea ta' San Mattew hi li dawn in-nies iħarsu lejn Alla għax m'hemmx il-ġid li jtellifhom: "Imberkin dawk li qalbhom ħelwa, għax jiksbu l-art" (Mattew 5:5). Min hu fqir f'qalbu pero` għandu garanzija li ser ikun mal-

Mulej dejjem: "Imberkin dawk li qalbhom safja, għax huma jaraw lil Alla" (Mattew 5:8). Anke l-kantiku tal-Madonna, il-Magnificat b'rabta mal-kantiku ta' Anna, omm Samwel tal-Antik Testment (ara 1 Sam 2:1-10) isemmi l-qaddejja foqra ('tapeinosis') ta' Alla.

Fl-ittra ta' Ġakbu mela hemm kundanna ċara kontra l-għana u s-sinjuri fost l-insara u għalhekk dan il-kuntest soċjali u ekonomiku jifforma 'is-Sitz im Leben' tal-ittra. L-għonja huma mwissija dwar il-konsegwenzi negattivi jekk huma ma jurux ħniena ma' min hu fqir u batut; waqt li l-foqra jirċievu eżortazzjonijiet ta' tama u kuraġġ. L-għonja li jaħqru ('katadunasteuo'), jippersegwitaw ('elko') u joffendu ('blasphemeo', iweġġgħu r-reputazzjoni) lil Alla bl-għemejjel inġusti tagħhom fil-konfront tal-foqra. Naraw ħaddiema li ma tħallsux minħabba l-frodi u b'serq ('ho apesteremenos', ara Ġakbu 5:4, ara Levitiku 19:13; Dewt 24:14 u Malakija 3:5), ħaddiema li suppost jitħallsu ('misthos') kuljum fl-aħħar tax-xogħol ħalli jkollhom il-ħobż ta' kuljum u dan jirrifletti l-inġustizzji tas-sistema tal-'clientela' - il-bidwi, l-amministatur u s-sinjur. Min iħaddem għandu jaġixxi b'mod ġust lejn il-ħaddiema tiegħu: "Bniedem, huwa wriek x'inhu tajjeb u x'jistenna minnek il-Mulej: li tagħmel dak li hu ġust, li tħobb u tkun ħanin, u li tkun umli fl-imġiba tiegħek ma' Alla tiegħek" (Mikeja 6:8).

F'Ġakbu 1:9-11 naraw lil Alla jgħolli ('hupsei') lid-dgħajfa ('ho tapeinos') u jbaxxi ('tapeinosei') lis-sinjuri ('ho plousios'), bl-Ingliż 'lowering-exaltation' u bil-Ġermaniż 'Erniedrigung-erhohung'. Dan żgur iseħħ fil-ġudizzju li jista' jkun fil-qrib kif naraw f'5:7 "L-aħwa, stabru, sa ma jasal il-Mulej. Ara, il-bidwi joqgħod b'sabar kbir jistenna l-frott għażiż tal-art, sa ma jieħu x-xita bikrija u mwaħħra". Ġakbu jħabbar tama ġdida (dik li J. Thomas isejħilha 'eschatologische vortfreude, 'anticipated joy') lill-foqra u kundanna lill-għonja. F'2:1-9 ikompli juri l-interess tiegħu lejn il-fqir u l-batut u kundanna mill-ġdid lill-għonja. Huwa jitkellem dwar l-importanza tas-solidarjeta' fil-komunita' u jikkundanna kull forma ta' egoiżmu. Għal San Ġabku l-foqra ta' din id-dinja ('ptochous to kosmo', waqt li f'San Mattew għandna 'hoi ptochoi to pneumati') huma l-magħżula ('ekseleksato)' tas-Saltna ta' Alla kif insibu f'2:5:"Isimgħu, ħuti għeżież: mhux Alla kien li għażel lill-foqra għad-dinja biex jistagħnew fil-fidi u jsiru werrieta tas-Saltna li hu wiegħed lil dawk li jħobbuh?"; għad-differenza tal-aristokratiċi fis-soċjeta' Rumana tal-komunita' Ġakobina. Il-foqra għandhom jagħżlu lil Alla u mhux id-dinja ('kosmos'). Rigward dan fil-vanġelu ta' San Tumas, logion 56 naqraw: "Whoever has come to know the world has discovered a carcass, and whoever has discovered a carcass, of that person the world is not worthy".

Hawnhekk nistgħu naraw ukoll allużjoni għal Mattew 5:3 u Luqa 6:20b fil-beatudnijiet, fejn Ġakbu hawnhekk hu iktar qrib ta' Luqa ('makarioi oi ptochoi oti auton estin e basileia tou Theou', "Henjin intom il-foqra, għax tagħkom hija s-Saltna ta' Alla" – Luqa 6:20b). Fil-fatt il-kelma 'makarios' insibuha tliet darbiet f'San Ġakbu b'rabta mal-foqra f'1:12; 1:25 u 5:11. Hawnhekk naraw xebh ta' Ġakbu 1:2 ma' Mattew 5:10-12; Ġakbu 1:4 ma' Mattew 5:48; 1:5 ma' Mattew 7:7; Ġakbu 1:6 ma' Mattew 21:21-22; Ġakbu 1:19-20 ma' Mattew 5:22; Ġakbu 1:22 ma' Mattew 7:20-27; Ġakbu 2:5 ma' Mattew 5:3; Ġakbu 2:8 ma' Mattew 22:39; Ġakbu 2:10 ma' Mattew 5:19; Ġakbu 2:12 ma' Mattew 5:7; Ġakbu 2:13 ma' Mattew 5:7; Ġakbu 2:14 ma' Mattew 7:21; Ġakbu 3:1 ma' Mattew 23:8; Ġakbu 3:2-10 ma' Mattew 12:36-37; Ġakbu 3:12 ma' Mattew 7:16; Ġakbu 3:2-12 ma' Mattew 12:36; Ġakbu 3:18 ma' Mattew 5:9; Ġakbu 4:4 ma' Mattew 6:24; Ġakbu

4:10 ma' Mattew 5:5 u 23:12; Ġakbu 4:11-12 ma' Mattew 7:1; Ġakbu 5:2-3 ma' Mattew 6:19-20; Ġakbu 5:7-8 ma' Mattew 24:13; Ġakbu 5:9 ma' Mattew 7:1 u 24:33; Ġakbu 5:10 ma' Mattew 5:12; u Ġakbu 5:12 ma' Mattew 5:34-37 (ara hawnhekk ix-xebh ma' 2 Enok 49:1). Hemm ukoll xebh ta' Ġakbu 1:1 ma' Mattew 6:20; Ġakbu 1:17 ma' Mattew 7:11; Ġakbu 2:13 ma' Mattew 6:15; Ġakbu 4:10 ma' Mattew 23:12; u Ġakbu 5:1 ma' Luqa 6:24-25.

Bħalma diġà' rajna, Alla ukoll għażel lil Israel fl-A.T. kif naraw f'Dewt 4:37; 7:7 u 14:2. Alla li jagħżel ukoll lill-fqir kif naraw f'Dewt 16:3 u 26:7 u hekk naraw f'San Ġakbu li l-foqra huma l-magħżulin ta' Alla. F'Ġakbu 5:1-6 ikompli jikkundanna bl-aħrax lis-sinjuri li jibdew jibku ('klausate') u jgħajtu ('ololuzontes'), dan l-aħħar verb jinsab hawnhekk biss (hapax legomenon) fil-Ġdid Testment, iżda fil-ktieb ta' Isaija jinsab 13-il darba mill-21 darba li jinsab fis-LXX. L-ideja

li l-għonja huma midinbin u li l-għana tagħhom qed tinqered insibuha ukoll f'1 Enok 94:8-9: "You have not remembered the Most High in the Days of your riches: you have commmitted blasphemy and unrighteousness"; u kif naraw ukoll f'1 Enok 97:8-10. Ġakbu 5:1-6 għandu xebh ma' Mattew 6:19-21; Luqa 12:33-34 u Apokalissi 3:17. Jikkundanna bil-frażi 'age nun' fuq kollox l-inġustizzji mal-fqir li ma jitħallatx tax-xogħol tiegħu u dan kontra dak li jgħidilna Levitiku 19:13.

Għal Ġakbu l-foqra huma tassew werrieta ('epengeilato') tas-saltna ta' Alla: 'ho Theos ekseleksato tous ptochous'. Il-foqra huma magħżula minn Alla bħalma Alla għażel lil Abraħam f'Ġenesi u lil Israel (ara Dewt 4:37). L-ittra lil Diognetu f'10:5 tgħid: "To be happy does not, indeed, consist in lording it ('kadadunasteuo') over one's neighbours, or in longing to have some advantage over the weaker ones, or in being rich and ordering one's inferior's about".

Biblijografija

Alana, O.E., "A word with the rich (James 5:1-6) Part II", in *Verbum et Ecclesia* 24 (2003) 292-305.

Allison, D.C., "James through the centuries", in *American Theological Inquiry. A Biannual Journal of Theology, Culture and History* 7 (2014) 11-16.

Allison, D.C., *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of James*, New York 2013.

Baker, W.R., "Christology in the Epistle of James", in *EvQ* 74 (2002) 47-58.

Batten, A.J., *What they are saying about the Letter of James?,* New York 2009.

Burchard, C., *Der Jakobusbrief*, HNT 15, Tubingen 2000.

Davids, P.H., "The Catholic Epistles as a canonical Janus: A New Testament glimpse into Old and New Testament Canon Formation", in *Bulletin for Biblical Research* 19 (2009) 403-416.

Edgar, D.H., "Has not God chosen the poor? The social setting of the Epistle of James", in *Journal for the New Testament Supplement Series* 206, Sheffield 2001.

Fabris, R., *Lettera di Giacomo: Introduzione, versione, commento*, Bologna 2004.

Hartin, P.J., *James, First Peter, Jude, Second Peter, New Collegeville Bible Commentary*, NT 10, The Liturgical Press 2006.

Hartin, P.J., "The Letter of James: Faith leads to action (the indicative leads to the imperative)", in *Word and World* 35 (2015) 222-230.

Holloway, G., "James as New Testament Wisdom Literature", in *Leaven* 8 (2000).

Johnson, L.T., *Brother of Jesus, Friend of God: Studies in the Letter of James*, Grand Rapids (MI) 2004.

Jovanovic, M., "Franz Mussner's interpretation of the Epistle of James and its impact on Jewish-Christian Dialogue", in *Unity and Dialogue* 75 (2020) 119-139.

Juguilon, A., "Orthodoxy, Orthopraxis, and orthokardia: a reflection on the Letter of James", in *Obsculta* 8 (2015) 83-93.

Kamell, M.J., "The implications of grace for the ethics of James", in *Biblica* 92 (2011) 274-287.

Kirk, J.A., "The meaning of Wisdom in James: Examination of a hypothesis", in *NTS* 16 (1969) 24.

Kloppenberg Verbin, J.S., "Patronage avoidance in James", in *HTS* 55 (1999) 755-785.

Laws, S., *The Epistle of James*, London 1980.

Lemaire, A., "Burial box of James the Brother of Jesus. Earliest Archaeological evidence of Jesus found in Jerusalem", in *Biblical Archaeology Review* 28 (2002) 24-70.

Lenski, R.C.H., *The Interpretation of the Epistle to the Hebrews and the Epistle of James*, Minneapolis 1966.

Llewelyn, S.R., "The Prescipt of James", in *NovT* 39 (1997) 385-393.

Lockyer, H., *All the Apostles of the Bible*, London 1972.

Lodge, J.G., "James and Paul at Cross-Purposes? James 2:22", in *Bib* 62 (1981) 195-213.

Macarthur, J.F., "Faith according to the Apostle James", in *JETS* 33 (1990) 13-34.

Mayor, J.B., *The Epistle of St. James. The Greek Text with Introduction Notes and Comments*, London 1910.

McLaren, J.S., "Ananus, James, and Earliest Christianity. Josephus' account of the death of James", in *JTS* 52 (2001) 1-25.

Meynet, R., *Trattato di Retorica Biblica*, Retorica Biblica 10, Bologna 2008.

Mitton, C.L., *James*, Grand Rapids (MI) 1966.

Moo, D.J., *The Letter of James*, Pillar New Testment Commentary, Grand Rapids (MI) 2000.

Mussner, F., *La lettera di Giacomo*, Brescia 1970.

Myllykoski, M., "James the Just in History and Tradition: perspectives of past and present scholarship (Part II)", in *Currents in Biblical Research* 6 (2007) 11-98.

Pavelcik, J., "Isaianic Variations in the Letter of James", in *Theologica* 9 (2019) 117-133.

Popkes, W., *Der Brief des Jakobus*, Leipzig 2001.

Van der Merwe, D.G., "The impact of the economic system on social and labour relations in the early church as revealed in the Letter of James", in *Verbum et Ecclesia* 33 (2012) 1-12.

Weaver, J.A., "The Heart of the Law: Love your neighbour (Jas 2:8-13)", in *Review & Expositor* 108 (2011) 445-446.

Witherington, B., *Letters and Homilies for Jewish Christians: A socio-rhetorical commentary on Hebrews, James, and Jude,* Downers Grove (IL) 2007.